

23. Телячий Ю.В. Ю.Й. Сіцинський і кабінет мистецтв Кам'янець-Подільського державного українського університету / Ю.В. Телячий // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність : зб. наук. пр. за підсумками III міжн. наук.-практ. конф. «Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків», – Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г., 2010. – С. 113-115.
24. Трембіцький А.М. Є.Й. Сіцинський – організатор краєзнавчого руху і регіональних досліджень / А.М. Трембіцький // Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. – Кам'янець-Подільський : Оіном, 2005. – С. 76-102.

The article describes the collaboration of Ivan Ohienko with P. Klimenko and Y. Sitsinsky for future during his stay on the tail as rector Kamianetz-Podilsky Ukrainian State University and Holovnouповnovazhenoho UNR government.

Key words and word-combinations: protection of monuments, skirts, I. Ohienko, P. Klimenko, Y. Sitsinsky, Podilsky Church History and Archaeological Society, Kamianets Ukrainian State University.

Отримано: 1.02.2013 р.

УДК 001(477)(092):94(477.42)

М. С. Тимошик

Київський національний університет культури і мистецтв

«НАЙПЕРШЕ НАШЕ СПАСІННЯ – ЦЕ СЛУЖБА НАРОДОВІ»: ГОЛОВНІ ЗМІСТОВІ ДОМІНАНТИ БОГОСЛОВСЬКИХ СТУДІЙ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА (ОГІЄНКА)

У статті йдеться про одну із граней таланту, думки і слова Івана Огієнка (митрополита Іларіона), уречевлених у його творах на богословську тематику. Аналізуються основні богословські монографії автора, написані і видані на чужині.

Ключові слова і словосполучення: богословські студії, служба Богові, служба народів, християнство, поганство, хрещення, перехрещування, обожнення людини, хресне знамення, символіка хреста.

У багатій, різноманітній за тематикою науково-дослідній і творчій спадщині Івана Огієнка (митрополита Іларіона) особливе місце посідають богословські та релігієзнавчі праці. Їх умовно можна поділити на кілька груп: дослідження з історії української православної церкви; богословські студії, історико-канонічні та історико-догматичні монографії, практичні поради священникам і віруючим; навчальні посібники, читанки для різних категорій населення; проповіді; драматичні та поетичні твори богословської тематики.

Так сталося, що саме цей вагомий пласт огієнкіани нині найменш досліджений ученими і найменш відомий українському читачеві. Для прикладу, із оприлюднених уже до кінця 2012 року 15 томів видавничого проекту «Запізніле ворття», який упродовж останніх десяти років здійснює Фондація імені митрополита Іларіона (Огієнка) спільно з київським видавництвом «Наша культура і наука» (на основі переданих цій Фондації канадською стороною копій архівних документів із вінніпезької колекції колишнього предстоятеля Української православної церкви в Канаді) до цієї тематики мають безпосереднє відношення лише чотири видання – «Українське монашество» (2002), «Свята Почаївська лавра» (2005), «Українська церква за час Руїни» (2006) та

«Українська церква» (2007). Десятки ж інших праць ученого-богослова ще чекають зустрічі з тим читачем, кому вони безпосередньо призначалися, – православним християнам-українцям: і тим, хто на материковій Україні, і тим, хто з різних причин опинився у розсіянні чужими світами.

Предметом нашого розгляду стане одна з названих вище груп текстів означеної тематики – богословські студії, що склали основу нового, шістнадцятого за числом, випуску, видавничого проекту «Запізнілого вороття», що побачило світ з маркою київського видавництва «Наша культура і наука» на початку 2013 року.

За енциклопедичним визначенням, богослів'ям прийнято вважати вчення, предметом пізнання якого є Бог і все, що з ним пов'язано. Йдеться, зокрема, про дослідження, осмислення і тлумачення текстів Святого Письма.

Ім'я Івана Огієнка (митрополита Іларіона) по праву має право увійти до числа провідних богословів ХХ століття лише за одну працю – повний, канонічно визнаний, переклад Біблії українською мовою, що вийшов друком у жовто-синьому оформленні в одній із друкарень Лондона 1962 року. Цій, за висловом автора, найголовнішій праці всього його життя, було віддано понад 40 років.

Глибоко й захоплено вивчати богослів'я Огієнко розпочав ще в молодому віці. Але системно шукати відповіді в священних текстах на злободенні питання, які ставило життя, коментувати й роз'яснювати їх, він взявся уже в зрілому віці. І то за надзвичайно драматичних життєвських обставин, які мимоволі вивели його на набуття іншої іпостасі – і як особистості, і як автора цілковито нових за тематикою текстів.

На цьому варто зупинитися детальніше.

Своєрідну борозну, яка чітко відділила зроблене й пережите професором, ректором, міністром, Головноуповноваженим урядом УНР, істориком і філологом, журналістом і редактором, зрештою, бездомним емігрантом під іменем Івана Огієнка від того, що ще призначено було долею зробити й пережити йому, але вже під іншим іменем, проклав ось цей документ, що зберігається нині в особистому архіві митрополита Іларіона у канадському Вінніпезі:

«Пробачте мені все! Відходячи від світського стану й стаючи ченцем, звертаюся до всіх з гарячим проханням пробачити мені всі мої провини, вільні й невольні, які я кому заподіяв був чи то словом, чи то ділом, чи то думкою. Незабаром перестану бути Іваном Огієнком, а стану смиренним ченцем, горливим богомольцем за кращу долю українського народу. А тому вдруге й утретє уклінно прошу всіх ласкаво пробачити мені все, в чому тільки я прогрішився коли перед ким. Проф. Д-р Іван Огієнко» [1].

Це прощальне звернення до тих, хто його знав досі як світського ученого, державного діяча, з ким він ділив усі складні перипетії життя політичного емігранта, було написане 6 жовтня 1940 року – за три дні постриження в Яблочинському Свято-Онуфрійському монастирі побіля Холма і за два тижні до проведення урочистого акту наречення архімандрита Іларіона в єпископа Холмського і Підляського.

Таким чином, подія в Холмському православному монастирі, що сталася на другому році Другої світової війни, стала переломною в долі Огієнка. Тільки після переходу в чернечий стан ставало однозначно зрозумілим: з мрією про повернення в Україну й продовженням там улюбленої науково-викладацької діяльності, якою весь цей час жив, яка наснажувала, додавала сил, доводилося розставатися назавжди. Професорська кар'єра, наукові набутки і відкриття, нереалізовані творчі, наукові й видавничі задуми довкола неосяжної, «не-

ораної» українознавчої проблематики – все це якось ніби непомітно змушене було відходити на другий план. Принаймні, воно вже ніколи не могло звершитися, увічнатися іменем професора Огієнка. Й за Україну йому вже залишалося не боротися, як раніше, не стукатися до сердець співвітчизників своїми науковими, просвітницькими творами, а – молитися. Бо добровільно, цілком усвідомлено ставав віднині Іван Огієнко блаженнішим Іларіоном – «смирнним Богомольцем за крашу долю українського народу». Саме так він пізніше підписується під коротеньким листом, надісланим на львівську адресу професора К. Студинського 24 вересня 1941 року (з Варшави). У тому листі – лише коротка тривожна фраза: «Нічого не знаю про долю всіх вас...» [2].

То була остання звістка про себе, останнє його звернення в Україну...

Професорові Огієнку – нововисвяченому ченцю Іларіону виповнилося на той час 59 років.

Аналіз архівних документів засвідчує, що рішення професора Огієнка про перехід у чернечий стан було викликане кількома чинниками – і особистого, і суспільного характеру.

До особистих чинників слід віднести: остаточний розрив із проводом Української Народної Республіки в екзилі після складання у польському Тарнові повноважень міністра віровизнань у 1921 році, смерть дружини Домініки 1937 року, безперспективність знайти якусь легальну роботу в Польщі після звільнення «націоналістично налаштованого українського професора» від викладання у Варшавському університеті, припинення через брак матеріальних засобів редагованого ним щомісячника «Наша культура» (1937) та закриття німецькими властями ще одного, створеного ним у 1933 році, «огнища української культури на еміграції» – місячника «Рідна мова» (1939).

Суспільні чинники такого вибору віднаходимо у площині суспільно-політичної ситуації, в якій опинився значний за територією і кількістю населення анклав східних теренів Польщі, заселений віддавна етнічними українцями.

З початком Другої світової війни українське громадянство Польщі, будучи стурбованим подальшим наступом католицтва на православну меншину (лише 1938 року на Холмщині та Підляшші православні втратили понад 300 церков: 151 церкву поляки зруйнували дощенту, а 153 – перетворили на костюли) [3], все настійніше ставить перед вищим православним проводом питання про достойну заміну. Йшлося, отже, про досвідчених, сильних духом і знаннями проповідників саме для численної української пастви (на початок тридцятих років ХХ століття православна церква налічувала на польській частині Волині, Полісся та Холмщини близько двох мільйонів українців) [4].

Для українських віруючих ідея мати свого єпископа з числа українців набувала принципового характеру ще й тому, що духовний керівник православної церкви у Польщі митрополит Діонісій, як і його послідовник Серафим, як і єпископат, проводив на цих теренах русофільську, пропольську політику, що однаково були згубними для Української церкви. Отож, проблеми українства для таких релігійних діячів були далекими.

Українське ж населення Польщі, як автохтонне, так і з нової хвилі еміграції, що називалася політичною, симпатизувало Огієнкові. Його знали повсюдно і як ученого, і як недавнього професора Варшавського університету, і як колишнього міністра віросповідань уряду УНР, і як голову Церковної ради, що виникла 1939 року у Варшаві. Саме ядро цієї Ради, незважаючи на байдуже ставлення українських політичних партій на еміграції до церковного питання, активно продовжувало активно добиватися автокефалії Української православної церк-

ви, законодавчо підтвердженого урядом УНР 1 січня 1919 року. Більше того, ще в 1932 році була спроба запропонувати кандидатуру професора Огієнка на високу духовну посаду – єпископа Луцького. За публікацією «Слова істини», один з його прихильників В. Прокопович навіть «таємно вів переговори з дружиною Огієнка, яка дала згоду, що піде в монастир, якщо діти будуть належно забезпечені» [5]. Але тоді від черненого постригу Огієнко відмовився. Тепер же, по смерті дружини, він прийняв пропозицію Церковної ради стати кандидатом у єпископи й очолити найбільшу в Польщі Холмсько-Підляську православну єпархію.

Певні надії для здійснення давньої мрії – здобуття автокефалії Українській церкві – додавало Огієнкові та його однодумцям і те, що з початком Другої світової війни німецька влада на окупованих польських землях дозволяла відкривати народні українські школи. Обнадіяні були українці й певними послабленнями у церковному питанні. Так, у Холмі німці повернули українській православній громаді загарбаний поляками ще 1918 року кафедральний собор та архієрейську палату на Святій Даниловій Горі.

Газета російської еміграції «Новое слово», що виходила в Берліні, так повідомила своїх читачів про рішення й православної церкви в Польщі зупинитися саме на цій кандидатурі. Цю коротеньку замітку під заголовком «На Холмщине» варто подати мовою оригіналу: «Украинский церковный совет в Холме вручил бывшему профессору богословского факультета Варшавского польского университета Огиенко, который до мировой войны составил себе большую известность, как автор целого ряда учебников по русскому языку, грамоту с выражением пожелания этого совета о назначении проф. Огиенко епископом Холмским. Проф. Огиенко прочел в Холме доклад о необходимости «размосковления» православной церкви на Холмщине» [6].

В архіві митрополита Іларіона зберігся текст інаугураційної промови нововисвяченого єпископа Іларіона в Холмському кафедральному соборі 19 жовтня 1940 року. Уривок із цієї промови, що подається нижче, проливає світло, уривок з якої варто подати:

«Стою я перед Вами, схвильований, у величезній переповненій святій Холмській катедрі оцій і безмежно радіє душа моя... Я задалегідь полюбив цю мученицьку землю гарячою любов'ю й постановив щиро віддати їй усі свої знання, увесь свій довголітній досвід, усі свої сили, – аби тільки двигнути її з того мертвого кута, в який загнала її злоба людська... Бачу багато тяжкої праці перед собою, багато корчів та будячця, але не лякаюся цього – навпаки, радію, що нарешті таки приходжу до роботи! Аби робити, то зроблена буде й *найбільша робота!*..» [7].

Осмыслиючи обшир звершеного архієпископом, а згодом митрополитом Іларіоном від осені 1940 року до дня своєї кончини 29 березня 1972 року, приходиш до висновку, що тоді, на початку свого нового шляху, він вкладав у поняття «найбільша робота» не лише відновлення й упорядкування релігійно-національного життя українців у чужоземних державних утвореннях, а й написання численних своїх праць – цілковито відмінних за тематикою і змістом від усіх попередніх.

Головна змістова домінанта переважної більшості різножанрових творів митрополита Іларіона, написаних від 1940 року, – осмыслення призначення церкви, її провідників; обґрунтування їх основного покликання – в служінні Богові та людям, Богові та народові; увиразнення антропологічної і соціальної сутності створеної Богом Людини; окреслення кінцевої мети і призначення її в земному й небесному житті.

Зважаючи на гостру потребу в різноманітній богослужбовій літературі українською мовою, новий пастир продовжує розпочату ще в Кам'янці-Подільському і

продовжену у Варшаві перекладацьку працю. З друкарні на Святій Данилової Горі один за одним виходять добротні підготовлені: «Молитовник для українських православних дітей», «Український Православний молитовник», «Літургія Св. Отця Івана Золотоустого», кілька Акафістів, Молебнів та Чинів. Усього з 1941 по 1943 рік йому вдалося перекласти і видати (або перевидати) понад 20 назв подібних видань.

Саме в Холмі архієпископ Іларіон проголосив гасло, на обґрунтування й відстоювання якого в своїх наступних текстах і своїх щоденних справах знадобилося потім усе його життя. Зміст цього гасла, яке згодом переросло в окрему богословську студію, – **«Служити народові – то служити Богові»**.

Гасло це на той час справді було незвичним, а для декого із церковнослужителів – навіть богохульним. Адже тривалий час у богословській науці панувало абстраговане, здебільшого теоретичне тлумачення духовності, відірване від реальних життєвих проблем віруючих християн, від стану їхніх душ та міри уцерковлення. У багатьох богослужбових текстах стверджувалося, що кожна людина – грішна, що над нею весь час грізно висить божественний гнів і що він неминуче буде зреалізований під час прийдешнього суду. Таким чином, спасіння людини бачилося в постійному покаянні і в постійному служінні Богові.

І тут – спроба колишнього світського вченого, а нині ченця переконливо ствердити, що служіння людині, народу (поняття *народ* митрополит Іларіон вживає у значенні повної множини від *людини*) прирівнюється до служіння Богові, що ці, на перший погляд, нібито несподрувані поняття – *Бог* і *народ* – усе частіше починають вживатися в контексті «нерозірвальному», стають взаємозалежні в такій послідовності: *служити народові означає служити Богові*. Більше того, саме це гасло митрополит Іларіон вважає основою науки Христової, основою всього християнства і всієї людської віри. На поверхові й бездоказові критичні стріли на свою адресу автор так же переконливо відповідає: «Фарисеїв і книжників, що не визнають цієї заповіді, завжди було багато, багато їх і тепер. Вони не в силі зрозуміти, що «Бог – то Любов!» Вони не в силі й збагнути, що любити (служити) народ – то любити Бога. Людина – це Образ і Подоба Бога (Буття 1.26-27) і найперше, і найперше – власне в любові, в службі один одному» [8].

За бідність, безправ'я, темноту свого рідного народу, історичну несправедливість щодо відібрання в нього рідної Батьківщини і мови Огієнко переживав ще в юному віці. У пошуках відповідей на запитання: чому рабство, війни, панщина, авторитаризм тягнуть у ретроспективі віків; чому світ потопає в насильстві, бідності, несправедливості, стражданнях людських, – богослов приходить до висновку, що головною причиною цього є «не пошанування Людини, як головного твору Божого, як істоти, створеної на Образ і Подобу Божу» [9].

Глибинний підмурівок своєї богословської освіти митрополит Іларіон заклау у час багаторічної праці над перекладом Біблії українською мовою. Для правильності сприйняття читачем тої чи тої фрази йому доводилося десятки, а то й сотні разів з'ясовувати зміст твору за оригінальними мовами – старогрецькою та староврейською, щоразу більше звертаючи уваги на змістове наповнення тих істин, що зафіксовані в цій Книзі з вуст посланців Боготворця світу, його сина, та учнів Ісуса Христа. Саме така праця над богослужбовими текстами дала підстави розширити зміст проголошеного раніше гасла й сміливо ствердити, що «головне в Святому Писанні – служба ближньому чи народові і що ця служба мусить бути такою, що це ми служимо самому Богові: і самовідданою, і чесною» [10].

Обеззброюючи явних чи прихованих опонентів, автор присвячує кілька розділів своєї праці аналізу доказів своїх наукових умовиводів за трьома напрямками джерел: докази із Святого Письма Старого Заповіту, докази з Нового

Заповіту і докази із староотцівської літератури. Найбільше доказів він виокремив із Нового Заповіту. З-поміж них два є найголовніші:

1. Сам Бог Отець, віддавши свого єдинородного сина у жертву за викуп усього людства, дав приклад правдивого служіння народові;
2. Сам Ісус Христос, прийнявши рішення не просити порятунку в Бога-Отця, а свідомо зійти на Голгофу й мужньо перенести розп'яття на хресті, найвиразніше показав людству сутність служіння Богові через служіння народові.

У цих розділах – немало цитат Ісуса Христа, зафіксованих свого часу апостолами Іваном Богословом, Павло, Петром, євангелістами Марком, Лукою, Матвієм, Іваном, які за багато століть побутування в богословських і науково-популярних текстах стали крилатими. Виділимо найхарактерніші: *«Син Людський прийшов не на те, щоб служити Йому, але щоб послужити (Самому) й життя своє дати на викуп за багатьох»*, *«Бог не послав свого Сина на світ, щоб він світ судив, але щоб через нього світ спасся»*, *«Хто не служить братові своєму, якого він бачить, як може він служити Богові, якого не бачить?»*, *«Від усіх бувши вільний, я зробився слугою для всіх, щоб найбільше придбати»*, *«Я серед вас як слуга»*. Такий ряд модна продовжувати.

Завдяки всебічному обґрунтуванню гасла «Служити народові – то служити Богові» митрополит Іларіон переконливо поламав стереотипи схоластичного богослов'я щодо поширеного свого часу серед чернцтва поклику так званого християнського пустинножитства, тобто усамітнення глибоко віруючої людини в пустелі, свідомого відходу її від служби ближньому (народові). Цим у тогочасній богословській літературі стверджувалася думка, що Богові ліпше служити самотою. Не поділяючи цю точку зору, автор підтримує й далі розвиває ті постулати зі старооцівської літератури, у яких стверджується протилежна думка: Богові сприйнятливіша служба йому серед людей, зокрема тих, хто її особливо потребує.

Цікавими з цього приводу в аналізованій монографії є наведені автором паралелі про те, як сприймали і як виконували головну євангельську ідею «Служити народові – служити Богові» два відомі світільники землі української Паїсій Величковський та Григорій Сковорода. Перший увійшов у нашу історію як ідеолог усамітненого старчества, проповідуючи його для незначного кола однодумців у віддалених від мирської суєти монастирях. Другий, будучи по життю переконливим монахом-аскетом, свідомо уникав монастирського духу, невтомно йшов у народ, поширюючи серед простолюду створений ним Сад божественних пісень. За всіх непростих обставин, які часто посилала доля філософу і мрійнику Сковороді, він ніколи не просився на поклін до начальства, не йшов на компроміс із совістю, не змінював переконань. Із тією ж Біблією і сопілкою він назавжди покинув Переяслав і, відмовившись від матеріальних благ, вирішив розносити українськими містами й селами набуті в світах знання, будити народ, просвітлювати Україну. До останніх своїх днів він чесно глумачив простим людям омріяні кожним ідеали життєвого благочестя і християнської моралі, в основі якої – любов до ближнього.

Історія по-своєму розсудила цих двох справжніх духовних велетів епохи, яка безповоротно минула: ідеологія великого ченця Паїсія щодо «втечі» від існуючого світу, яка була популярною серед окремих мислителів-містиків, так і не прижила-ся, а високий чини мислителя Сковороди й сьогодні захоплює широкі народні версти. Натомість – драгує, як і колись, тих владоможців, хто втратив міру в нечесній наживі матеріальних благ, хто не оглядається на нужду ближнього, хто не вірить у неминуче Боже покарання за нанесені кривди. Чи не тому ми не бачимо й сьогодні на полицях поріділих книгарень творів українського мислителя [11].

Над своєю чи не найголовнішою богословською студією «Служити народові – то служити Богові» митрополит Іларіон працював чверть століття. Фрагменти її вміщувалися в канадських часописах «Слово істини», «Віра й культура». Окремою ж книгою твір побачив світ у Вінніпезі 1965 року з маркою перенесеного з Польщі і Швейцарії до Канади власного видавництва Огієнка-Іларіона «Наша культура».

Холмський період життя й діяльності митрополита Іларіона відмітний тим, що саме в цю пору формувалися задумки створення інших богословських студій, робилися їхні начерки. Такими слід розцінювати вміщені в цій книзі праці *«Як жити за Христом»*, *«Віра: слово во в'я люте»* та *«Праця – то ціль нашого життя»*.

Поява цих невеликих за обсягом брошур була викликана страшним лихоліттям, яке переживали народи Європи в результаті розв'язання гітлерівською Німеччиною світової війни. Серед суцільного хаосу, страху, реальної загрози смерті, повсюдного озлоблення і розчарування все більше людей зверталися в своїх думках до Бога, все частіше приходили в Храми Божі до своїх духівників.

Не можна було легковажити ще одним чинником, який спонукав до осмислення явища безв'я, яке в ту пору посилювалося. Про цей чинник митрополит Іларіон пише так: «Старша українська інтелігенція в своїй більшості вийшла з російських шкіл, де була пересякне на російською ідеологією; цебто вийшла з тих кругів, де безв'я вважалося модним. Багато з цієї хворої спадщини позосталося серед нашої інтелігенції ще й тепер, і ще й досі псує нам наше церковне життя, хоч назовні ставлення інтелігенції ніби змінилося на краще. Крім цього, немало й нашої молоді, через більшовицькі атеїстичні вправи, позостається поза реальними впливами церкви» [12].

Ось такі два важливі зовнішні чинники були визначальними в оперативному написанні зазначених вище праць.

На початку це були звичайні проповіді, виголошувані архієпископом Холмським і Підляським у Холмському кафедральному соборі на Данилової Горі. Незабаром обсяг тексту збільшувався за рахунок численних вставок, із чого й формувалися власноруч цілі брошури.

За жанром *«Як жити за Христом»* можна назвати практичним порадником: чітка структурованість тексту, невеликі за обсягом абзаци, послідовна нумерація кожного з авторських положень, популярний стиль викладу, відсутність посилаць на наукові джерел (незмінними лише є звернення до текстів Св. Євангелія).

Змістовими домінантами цього poradника автор обирає три християнські чесноти: покору, терпіння й любов. Першій чесноті – покорі – приділено в цьому розділі найбільше уваги. Правда покора, стверджується тут, є основою християнського життя, вона ушляхетнює людину, удосконалює її душу. Натомість найбільшими ворогами покори оголошуються гордість і самолюбство: «Гордість легко доводить людину до падіння та прірви, бо вона завжди сіє незгоду, матір розкладу й безсилля, а тому гордуни завжди нетворчі. Горде серце не знає любови, а тому чистим ніколи не стане, і тим самим позбавляється щастя» [13].

У цьому творі багато авторських думок, міркувань, порад, закликів, що легко запам'ятовуються, спонукають до повторного читання й осмислення, а відтак стають крилатими. Для прикладу: *«Правдивий мудрець завжди знає умовність людського знання; смиренний мудрець першим простягає руку до згоди»*, *«Бог гордим противиться, а смиренним дає благодать»*, *«Слово – срібло, а мовчанка – золото»*, *«Не треба ганятися за красою тіла, але шукаймо красоти в душі»*, *«У людини безлаоної нема ані праці, ані часу»*, *«Роби вперто, щоденно, не кидай розпочатої праці ніколи»*, *«Не порушуймо правди ніколи»* тощо.

За такою ж формою викладу побудовано текст брошури **«Віра: Слово во в'рем'я люте»**. З'ясувавши на початку змістове наповнення поняття *віри* як повсякчасне спрямування людського зору, чуття й думки на Бога, автор послідовно ставить перед читачем і переконливо дає відповіді на запитання: якою має бути віра, як жити за вірою, у чому сила віри, які перепони стануть на шляху кожного до чистої віри і якими можуть бути її плоди.

Епіграфом до цієї праці можуть бути ось ці слова митрополита Іларіона: «Женуться люди за щастям і шукають його за морями. А воно, як і Царство Боже, всередині нас. Хочеш правдивого щастя, хочеш щасливого спокійного життя, хочеш земного добробуту, – набудь собі огненну віру, а вона принесе тобі все це!» [14].

Ще одна невелика за обсягом богословська розвідка, написана й видана в Холмі «во в'рем'я люте», називається **«Праця – то ціль нашого життя»**. В основі її – обґрунтування всім відомої Біблійної фрази, адресованої першій людині на землі Адаму: «В поті чола свого ти їстимеш хліб, аж поки не вернешся в землю, бо з неї ти взятий» (Книга Буття. 3. 19).

Автор розглядає працю в трьох іпостасях: як Закон Божий, як Божу заповідь і як людську чесноту. Проаналізувавши під цим кутом зору старозавітні й новозавітні тексти, він приводить читача до думки, що сама «праця до поту» не є карою людині за її гріхи, але є правдива Господня наука, за якою належить людині жити в такому світі, яким замислив його Творець. Революції, війни, класові суперечки якраз і відбуваються в світі тому, що люди забувають Божу заповідь про працю, що багато з них хочуть мати собі працю легку або пожитися плодами чужої праці.

В окремому розділі обґрунтовуються умови праці, яка приносить у результаті втіху виконавцю. Найголовнішими виділяються такі: любов до праці; витривалість та терпеливість; плановість та послідовність; кінцева довершеність початого; подолання особистих незгод та труднощів.

Характеризуючи останню умову – подолання особистих незгод, автор уводить у канву розповіді маловідомі факти з життя таких особистостей, як американський учений Томас Едіссон, італійський поет Данте, чеський мовознавець Йосиф Домбровський, український письменник і громадський діяч Борис Грінченко, які стали знаменитими передусім завдяки своїй щоденній праці «до поту».

Як і в попередній брошурі, тут також можна віднайти немало крилатих висловів, які є надто актуальними й нині. Наведемо декілька: *«Що більша й трудніша наша праця, то більше вдосконалюється наш дух і більше наше задоволення від її виконання»*, *«Что не вмiє зробити дрібної, той ніколи не зробить праці великої»*, *«Хочеш творити велике – навчися перше робити досконале мале»*, *«Хто працює терпеливо, той конче покінчить свою працю так, як хоче»*, *«Праця вперта, безперестанна – це коваль твоєї будучини»*.

Відмітною рисою брошури про сутність людської праці є підсилення авторської аргументації власними поетичними текстами. Ось як завершується, для прикладу, розділ, в якому аргументується необхідність доведення початої праці до кінця:

*Що маєш зробити – зроби те сьогодні,
Не кидай на завтра роботи.
Бо «завтра» поглине «сьогодні» в безодні
І інші наспіють турботи!..*

Такі поетичні вкраплення сприймаються тут як логічно вмотивовані, цілком доречні, бо доповнюють, увиразнюють думку, роблять її доступною для сприйняття різними категоріями читачів.

Таким чином, те, що характерне було в мовностилістичній і структурній канві ранніх проповідей митрополита, стало пізніше переходити в його богословські студії.

Переїзд до Канади 1947 року, заснування власних часописів «Слово Істини», «Віра й Культура», відновлення заснованого в Польщі часопису «Наша Культура» та видавництва з такою ж назвою – ці віхи в біографії митрополита Іларіона об'єктивно послужили активізації наукових досліджень богословської тематики на новому місці перебування. Як і в Холмі, оприлюднення результатів наукових пошуків у Вінніпезі відбувалося в такій послідовності: на початку окремі теми, проблеми, які хвилювали автора й були надто актуальними для пастви, формувалися в сторінки проповідей, згодом – клалися на шпальти часописів. З цього незабаром формувалися окремі книжкові видання.

З-поміж найпомітніших богословських студій канадського періоду їх створення варто виділити три: *«Таїнство хрещення православної церкви», «Обожнення людини» та «Хресне знамення».*

Богословсько-історична монографія *«Таїнство Хрещення православної церкви»*, яка побачила світ незначним накладом заходами Українського наукового православного Богословського товариства у Вінніпезі 1956 року. Тут усесбічно, з боку історичного і канонічного, розглядається перше і чи не найголовніше таїнство над кожною новонародженою дитиною, яку покликана була брати в свою подальшу опіку церква Христова.

На українських теренах чин урочистого вступу нового християнина до церкви віддавна був позначений ореолом особливої урочистості й відповідальності – як з боку церкви, так і її вірних. Навіть у безбожні комуністичні часи молоді батьки та їх родичі прагнули будь-що похрестити дитину, розуміючи таку нагальну необхідність більше на чуттєвому, генетичному, рівні, ніж на рівні переконливого знання.

Отож, у контексті набуття чи поповнення таких знань і парафіянами, і священниками ця монографія не втратила своєї актуальності й сьогодні. Адже в ній крок за кроком, у властивій розповідно-захопливій манері, автор відкриває перед читачем глибинне дійство Таїнства Хрещення, коли через потрійне занурення у воду з покликанням Бога Отця і Сина і Святого Духа новонароджений християнин очищується від сліду гріховного й отримує від Духа Святого Божу благодать.

Історія самого хрещення, молитви першого дня над породілленю та її дитиною, наречення імені дитини восьмого дня, уцерковлення або вводици, приготування, час та місце проведення чину Святого Хрещення, – ось тематичний діапазон кожного окремого розділу цієї праці. Йдеться також і про вибір хрещених батьків (кумів), їхні обов'язки під час хрещення і в подальшому вихованні дитини. В автора було велике прагнення затримати не лише в народній пам'яті, а й у повсякденному побутуванні ті обряди, які були запозичені церквою з прадавніх народних звичаїв та вірувань, з поміж яких – урочистий обряд першого постриження дитини або *постриженици*. Зазвичай це дійство здійснював хресний батько (кум), символічно вистригаючи волосся з чотирьох сторін голови свого хресника.

Та найбільш цінним із погляду сучасних проблем православ'я є другий розділ цієї монографії, що має назву *«Перехрещування»*. З глибоким опертям на широку джерельну базу автор прагне простежити генезу такого дражливо-го у міжцерковних стосунках явища, як перехрещування чи охрещування поновому, що почалося у християнській церкві з третього віку її існування і первинно було пов'язане з єретиками або відступниками від християнства.

Ретельно вивчивши канони усіх попередніх вселенських соборів та богословські дослідження попередників за цією темою, автор зосереджує увагу на

причинах та наслідках неодноразових спроб перехреснування в Російській імперії. Як відомо, РПЦ після неканонічного перепідпорядкування в своє керування у другій половині XVII століття Української церкви від Костянтинопольської ставропігії оголосила себе Третім Римом і в багатьох принципових питаннях реформування церковного життя діяла одноосібно. Автор звертає увагу на один із маловідомих фактів у російсько-українських відносинах після 1654 року, коли православних українців і білорусів, не кажучи вже про католиків, які прибували в Москву, насильно перехреснували як поган чи єретиків, порушуючи цим правила Вселенської церкви. Адже, за цими правилами, обряд хрещення над такими православними чи католиками був уже вчинений у відповідності з головним непорушним догматом про єдність церкви – Символу Віри.

Очевидно, не сподівався митрополит Іларіон, що пройде небагато часу, і церква Московського патріархату відновить таку, засуджену східними патріархами, антиканонічну практику, але вже в інших політичних умовах. Про це нагадає нам офіційний документ Священного Синоду Української православної церкви Київського патріархату та всіх ієрархів УПЦ КП, ухвалений на засідання 27 липня 2012 року. Документ озаглавлено так: «Звернення Священного Синоду УПЦ КП до представителів та всієї повноцінної помісних православних церков, а також до грав римсько-католицької церкви та церкви Англії».

Для глибшого розуміння сутності проблеми наведемо цитату з цього документу: «Зібравшись у Києві в рік 1150-ліття першої річмової згадки про заснування Київської Митрополії та з нагоди 1024-ї річниці офіційного хрещення Київської Русі-України, представляючи 14,5 мільйонів віруючих Української православної церкви Київського патріархату, ми звертаємося до вас з проханням допомогти припинити в Україні ганебну для всього християнського світу практику Московської патріархії «повторно хрестити» тих, хто вже прийняв Таїнство Хрещення в нашій церкві» [15].

Про те, що така практика перехреснування запроваджена Московською патріархією з політичних причин і суперечить Священному Писанню, Символу Віри та всьому переданню православної церкви свідчить, зокрема, позиція Української греко-католицької церкви, яку озвучив у листі до Святійшого патріарха Київського і всієї Русі-України Філарета від 1 листопада 2012 року глава УГКЦ Святослав Шевчук. У відповіді, зокрема, йдеться про те, що провід УГКЦ, дотримуючись правила неподіленої церкви 1 тисячоліття, визнає законність Святого Таїнства Хрещення у церквах УПЦ КП, і що з цього приводу «немає сумнівів стосовно його дійсності у цій церковній спільноті» [16].

Таким чином, можна без перебільшення ствердити, що монографія митрополита Іларіона «Таїнство Хрещення православної церкви» допомагає й сьогодні віднаходити відповіді на деякі складні питання розвитку сучасного православ'я.

Приступаючи на початку у 50-х років минулого століття до написання богословської студії *«Обожження людини»*, митрополит Іларіон поставив завданням віднайти докладні й повні відповіді на запитання, які упродовж століть були головними і для богословської та світської наук, і для всієї християнської та світоглядної філософії: яке призначення людини; яка ціль людського життя; для чого створено світ; яка кінцева доля людини?

У відповідях на ці запитання автор формує структуру цілої науки про обоження людини, доводячи, що це найголовніша наука православної антропології, тобто науки про людину. Під кутом зору означеної проблеми автор ретельно переглядає кожну сторінку із книг Святого Письма, а також тексти таких святих отців та учителів церкви як Іриней Ліонський, Климента

Олександрійського, Григорія Богослова, Макарія Великого, Івана Золотоустого, Івана Дамаскина, де неодноразово наголошується, що світ людини варто ставити вище ангельського світу. Найчіткіша ця думка висловлена вустами славного богослова XIV століття, монаха з Афону, згодом митрополита Солунського Григорія Палами: «Людина духовно вдосконалена, вища за ангелів, бо вона створена за Образом і Божим, а про ангелів Св. Писання цього не подає» [17].

Учені-богослови української діаспори називають цю монографію однією з кращих із подібної проблематики. Так, колишній учень митрополита Іларіона, який згодом замінив його в керівництві деканату богословського факультету Колегії Св. Андрія при Манітобському університеті, відомий учений і журналіст Степан Ярмусь аргументує своє захоплення від цієї книги так: «Я просто щиро рекомендую прочитати цю книжку, бо все читання його – переконливе й високо корисне... Займаючись проблемою сутності людини, владики зосередив своє мислення на справі найвищої мети її життя... і запропонував нам вислід свого мислення: кінцева мета й призначення людини – це необхідність уподобатися самому Богові. Це і є обожнення...» [18].

Як і попередні, зміст цієї монографії є актуальним для нинішнього, всуціль здеморалізованого, світу. Звернімо увагу, скажімо, хоча б на ці думки вченого-богослова, висловлені більш ніж півстоліття тому, які є особливо суголосними для наших реалій у контексті посилення руйнівних тенденцій новочасної соціальної політики держави: «Держава поволі захоплює все, а людина так само помалу стає її рабом. Ціна людини в застрашуючій мірі падає. Окрема людина, як твір Божий, уже не шанується, бо девальвація її дійшла аж додолу... На все в державі коштів вистачає, але все якось бракує їх на удосконалення людського духа, на поміч людству виконувати найголовнішу заповідь: «Будьте довершенні, як совершен є Отець ваш Небесний» [19].

У цій статті вдалося лише фрагментарно окреслити одну із граней отого воістину безцінного Огієнкового таланту, думки і слова, уречевлених у неосяжній богословській тематиці. Митрополит Іларіон був ближчим до Бога, тому так проникливо, переконливо, доступно й зацікавлено міг донести нам все те, що пов'язане з глибинною сутністю створеного ним світу та найвеличнішої і найдосконалішої його ікони – Людини.

Список використаних джерел:

1. Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі. – Коробка 1. – Папка «Особисте».
2. Львівська національна наукова бібліотека України. – Відділ рукоп., ф. 362, од. зб. 358, арк. 139.
3. Хіротонія професора д-ра Івана Огієнка на Холмську кафедру // Слова істини (Вінніпег). – 1948. – Ч. 4. – С. 14-15.
4. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К., 1993. – С. 540.
5. Хіротонія професора д-ра Івана Огієнка на Холмську кафедру // Слова істини (Вінніпег). – 1948. – Ч. 4. – С. 15.
6. На Холмщині // Новое слово (Берлін). – 1940. – № 39. – 22 сент.
7. Тяжкі завдання українського архієрея: Моє слово в день наречення во Єпископа в Холмському кафедральному соборі 19 жовтня 1940 року. – Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі (Канада). – Коробка 19 (Холм).
8. Митр. Іларіон. Служити народові – то служити Богові: Богословська студія. – Вінніпег : Наша культура, 1965. – С. 45.
9. Там само. – С. 52.
10. Там само. – С. 47.

11. Детальніше про це: Тимошик М. Долучитися серцем до титана духу: до виходу в світ книги В. Стадниченка «Садівник щастя : Сковорода к дзеркало України / М. Тимошик // Культура і життя. – 2012. – № 47. – 23 листоп. – С. 13.
12. Митрополит Іларіон. Віра: Слово во врем'я люте / Іларіон. – Холм, 1944. – С. 3.
13. Митрополит Іларіон. Як жити у світі за Христом / Іларіон. – Холм, 1943. – С. 47.
14. Митрополит Іларіон. Віра: Слово во врем'я люте / Іларіон. – С. 19.
15. Звернення Священного Синоду УПЦ КП до предстоятелів та всієї повноти помісних православних церков, а також до грав римсько-католицької церкви та церкви Англії // Голос Православ'я (Київ). – 2012. – № 15. – Серпень. – С. 4.
16. Викладено позицію УГКЦ щодо дійсності Таїнства Хрещення в УПЦ УКП. – Режим доступу: <http://cerkva.info/ru/publications/articles/2824>
17. Митрополит Іларіон. Обоження людини : богословська монографія / Іларіон. – Вінніпег : Українське Наукове Православне Товариство, 1954. – С. 67.
18. Ярмусь С. Людина в світобаченні й ідеології митрополита Іларіона (Огієнка) / С. Ярмусь // Іван Огієнко (митрополит Іларіон) – патріот, вчений, богослов : ювілейний зб. / за ред. А. Колодного. – К. : ін-т філософії ім. Г. Сковороди НАНУ, 2012. – С. 66.
19. Митрополит Іларіон. Обоження людини / Іларіон. – С. 85.

The article deals with one of the sides of Ivan Ohienko's (metropolitan Ilarion) talent – that of the word and thought – in terms of theological subject matter. Author's main monographs, written in foreign countries, are being analyzed here.

Key words and word-combinations: theological studies, Mass, people's servant, Christianity, paganism, baptism, intersection, sign of a cross, symbols of the cross.

Отримано: 3.06.2013 р.

УДК 821.161.2.09:070(73)

А. М. Трембіцький

Хмельницький інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом

ЖИТТЄВІ ШЛЯХИ І ТВОРЧА СПАДЩИНА ТАЛАНОВИТОГО ПРОЗАЙКА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ, УРОДЖЕНЦЯ ІЗЯСЛАВЩИНИ – СВЯЩЕНИКА ХАРИТОНА ДОВГАЛЮКА

В статті розкрито життєві шляхи, діяльність і творчу спадщину талановитого і відомого письменника і журналіста української діаспори США, але майже невідомого в Україні, уродженця Ізяславщини, священника і церковного діяча Харитона Довгалюка (*15.10.1916 – †26.11.2006).

Ключові слова і словосполучення: письменник, журналіст, українська діаспора, священник, церковний діяч, село Криволука, Ізяславський район, Харитон Довгалюк.

В Україні життєві шляхи і творча спадщина талановитого прозаїка української діаспори, уродженця Ізяславщини, священника Харитона Довгалюка, якого більшовики намагалися викреслити з анналів історії української культури, аж до початку ХХІ ст. були майже невідомими. Хоча короткі розвідки про нього опублікували дослідники з української діаспори І. Кмета-Ічнянський (Буенос-Айрес, 1973) [1], П. Маляр (Буенос-Айрес, 1977) [2], М. Гарасевич (Детройт, 1998) [3]. Певні відомості про нього містить «Харитон Довгалюк» (Нью-Йорк, 2006) [4].

Найбільш значимими стали цінні статті-рецензії знаного українського журналіста, літературознавця і літературного критика з української діаспори США